इन्द्रत्वं भोक्ष्यते भद्रे ! सर्व्वदेवैर्नमस्कृतः ॥
सुखीभव महाभागे ! पुत्त्रेण तेन वै सदा ।
न प्रकाश्या त्वया देवि ! स्ववार्त्तेयञ्च कस्यचित् ॥
कर्त्तव्यमज्ञानभावैः सुगोप्यं त्वं सदा कुरु ।
एवमुक्त्वा गतो विप्र नारदो मुनिसत्तमः ॥
कमलायाश्चोदरे वै आसीत् तज्जन्म चोत्तमम् ।
पुनः प्रह्लादो वै नाम तस्यां जातो महात्मनः ॥
बाल्यभावं गतो विप्र कृष्ण एवं विचिन्त्य च ।
नरसिंहप्रसादेन देवराजोऽप्यभूत् स हि ॥"
इति पाद्मे भूमिखण्डे ५ अध्यायः ॥ * ॥
(अनेन सह नरनारायणयोर्युद्धमासीत् । एतद्विवरणन्तु देवीभागवते चतुर्थस्कन्धे नवमाध्याये द्रष्टव्यम् ॥) प्रमोदः । इति विश्वः ॥ (यथा, महाभारते । १ । ७० । ३ ।
"मनःप्रह्लादजननं दृष्टिकान्तमतीव च ॥")
शब्दः । इति धरणिः ॥ (नागविशेषः । यथा, महाभारते । २ । ९ । १० ।
"प्रह्लादो मूषिकादश्च तथैव जनमेजयः ॥")

प्रह्वः, त्रि, (प्रहूयते इति । प्र+ह्वे+"सर्व्वनिघृष्वरिष्वेति ।" उणा० १ । १५३ । इति वन् । आलोपश्च ।) नम्रः । इत्युणादिकोषः ॥ (यथा, रघुः । १६ । ८० ।
"विभूषणप्रत्युपहारहस्त-
मुपस्थितं वीक्ष्य विशाम्पतिस्तम् ।
सौपर्णमस्त्रं प्रतिसञ्जहार
प्रह्वेष्वनिर्बन्धरुषो हि सन्तः ॥")
आसक्तिः । इति हेमचन्द्रः । ३ । ४९ ॥

प्रा, ल पूर्त्तौ । (अदा०-पर०-सक०-अनिट् ।) ल, प्राति घटं जलेन लोकः । इति दुर्गादासः ॥

प्राक्, व्य, पूर्व्वदिग्देशकालाः । इत्यमरः । ३ । ४ । २३ ॥ प्राची दिक् प्राङ् देशः कालो वा प्राक् । एवं प्राच्या दिशः प्राचो देशात् कालाद्वा आगतः प्रागागतः । एवं प्राच्यां दिशि प्राचि देशे वा वसति प्राग्वसति । दिक्शब्दाद्दिग्देशकाले इति प्रथमापञ्चमीसप्तमीनां स्तात् अचो लुगिति स्तातो लुक् । इति तट्टीकायां भरतः ॥ ("दिक्छब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिक्देशकालेष्वस्तातिः ।" ५ । ३ । २७ । इति अस्तातिः । "अञ्चेर्लुक् ।" ५ । ३ । ३० । अस्तातेर्लुक् । "लुक् तद्धितलुकि ।" १ । २ । ४९ । इति स्त्रीप्रत्ययस्य लुक् ।) पूर्व्वम् । (यथा, मनुः । २ । २९ ।
"प्राक् नाभिवर्द्धनात् पुंसो जातकर्म्म विधीयते ॥")
प्रभातम् । अवान्तरम् । अतीतम् । अग्रम् । इति हेमचन्द्रः मेदिनी च । चे, ७ ॥ क्रमप्राप्तिः । इति शब्दरत्नावली ॥

प्राकषिकः, पुं, (प्राकषति हिनस्तीति । प्र+आ+कष हिंसायाम्+"प्राङि पनिकषः ।" उणा० २ । १४ । इति किकन् ।) षिड्गः । मायानर्त्तकः । इत्युणादिकोषः ॥ (परदारोपजीवी । इत्युज्ज्वलदत्तः ॥)

प्राकाम्यं, क्ली, (प्रकामस्य भावः । प्रकाम+ष्यञ् ।) शिवस्याष्टविधैश्वर्य्यान्तर्गतैश्वर्य्यविशेषः । तच्च इच्छानभिघातः । इत्यमरटीकायां भरतो हेमचन्द्रश्च । २ । ११६ ॥ (यथा, तत्त्वकौमुद्याम् ।
"अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा ।
ईशित्वञ्च वशित्वञ्च तथा कामावसायिता ॥")
स्वाच्छन्द्यानुमतिः । तत्पर्य्यायः । अवसर्गः २ स्वाच्छन्द्यानुमननम् ३ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, कुमारे । २ । ११ ।
"व्यक्तो व्यक्तेतरश्चासि प्राकाम्यं ते विभूतिषु ॥")

प्राकारः, पुं, (प्रक्रियते इति । प्र+कृ+घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ।) वप्रोपरि अन्यत्र वा इष्टकादिरचितवेष्टनम् । (यथा, महाभारते । १ । २०८ । २९ ।
"प्राकारेण च सम्पन्नं दिवमावृत्य तिष्ठता ॥")
तत्पर्य्यायः । वरणः २ सालः ३ । इत्यमरः । २ । २ । ३ ॥ शालः ४ । इति भरतः ॥ वप्रः ५ । यथा,—
"प्राकाररोधसोर्व्वप्रः पितृकेदारयोरपि ॥"
इति रत्नकोषः ॥
तस्य परिमाणं यथा,—
"ऊर्द्ध्वं षोड़शहस्तेभ्यो नैव कुर्य्याद्गृहं गृही ।
ऊर्द्ध्वं विंशतिहस्तेभ्यः प्राकारं न शुभप्रदम् ॥"
तस्य द्वारमानम् ।
"प्रस्थे हस्तद्वयात् पूर्व्वं दीर्घे हस्तत्रयन्तथा ।
गृहिणां शुभदं द्वारं प्राकारस्य गृहस्य च ॥
न मध्यदेशे कर्त्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिके शुभम् ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे १०३ अध्यायः ॥

प्राकृतः, त्रि, (प्रकृष्टमकृतमकार्य्यं यस्य ।) नीचः । इत्यमरः ॥ (यथा, देवीभागवते । १ । १५ । ३१ ।
"अश्रुपातं करोत्यद्य विवशः प्राकृतो यथा ॥"
अविकारकः । यथा, भावप्रकाशे अजीर्णरोगाधिकारे ।
"वदन्ति षष्ठं चाजीर्णं प्राकृतं प्रतिवासरम् ॥
प्राकृतं अविकारकम् ॥" * ॥) प्रकृतिसम्बन्धी । यथा,—
"इत्युक्त्वासीद्धरिस्तूष्णीं भगवानात्ममायया ।
पित्रोः संपश्यतोः सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ॥"
इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे ३ अध्यायः ॥
(यथाच मार्कण्डेये । ४५ । ७३ ।
"इत्येष प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः ॥"
यथा च मनौ । ११ । १५९ ।
"स कृत्वा प्राकृतं कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥"
"प्राकृतं प्राजापत्यं प्रकृतौ भवं प्राकृतं सर्व्वकृच्छ्राणां प्रकृतित्वादेवमुच्यते ।" इति तद्भाष्ये मेधातिथिः ॥ * ॥ प्रकृतौ भवस्तत आगतो वा । प्रकृति+"तत्र भवः ।" ४ । ३ । ५३ । "तत आगतः ।" ४ । ३ । ७४ । इति वा अण् ।) भाषाभेदे, क्ली । स च संस्कृतप्रकृतिकः । यथा । अथ प्राकृतम् । अथशब्द आनन्तर्य्यार्थोऽधिकारार्थश्च । प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । संस्कृतानन्तरं प्राकृतमधिक्रियते । संस्कृतानन्तरं प्राकृतस्यानुशासनम् । सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरेव तस्य लक्षणं न देश्यस्य इति ज्ञापनार्थम् । संस्कृतसमन्तु संस्कृतलक्षणेनैव गतार्थम् । प्राकृते प्रकृतिप्रत्ययलिङ्गकारकसमाससंज्ञादयः संस्कृतवद्वेदितव्याः । लोकादिति च वर्त्तते । तेन ऋ ॠ ऌ ॡ ऐ औ ङ ञ श ष विसर्ज्जनीयप्लुतवर्ज्जो वर्णसमाम्नायो लोकादवगन्तव्यः । ङञौ स्ववर्ग्यसंयुक्तौ भवत एव । ऐदौ तौ च केषाञ्चित् । कैतवं कैअवम् । सौदर्य्यं सौअरिअम् । कौरवाः कौअवा । तथा स्वरव्यञ्जनं द्विवचनं चतुर्थीबहुवचनञ्च न तु भवति । अबहुलं बहुलमित्यधिकृतं वेदितव्यमाशास्त्रपरिसमाप्तेः । ततश्च क्वचित् प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव भवति । इति हेमचन्द्रकृतशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥ * ॥ (यथा च प्राकृतचन्द्रिकायाम् ।
"प्रकृतिः संस्कृतं तत्र भवत्वात् प्राकृतं स्मृतम् ।
तद्भवं तत्समं देशीत्येवमेतत् त्रिधा मतम् ॥"
चण्डाचार्य्यादयस्तु आर्षप्राकृतभेदेन प्राकृतं द्विविधं कल्पयन्ति । जैनबौद्धानां शास्त्रेषु प्राचीनतमनाटकादिषु च आर्षप्राकृतप्रयोगः प्रायशो दृश्यते ॥ कानिचित् विशेषलक्ष्याणि प्राकृतचन्द्रिकायामुक्तानि । यथा,—
"तच्चार्षं मागधी शौरसेनी पैशाचिकी तथा ।
चूलिका पैशाचिकञ्चापभ्रंशश्चेति षड्विधम् ॥
महाराष्ट्रोद्भवां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः ।
आकरः सूक्तिरत्नानां सेतुबन्धादि यन्मयम् ॥"
नाटकादौ उत्तमस्यापि नायकादेः कदाचित् मत्तादिदोषोपहतस्य प्राकृतकथनं नैव दोषाय । यदुक्तं तत्रैव ।
"ऐश्वर्य्यादिप्रमत्तस्य दारिद्र्योपप्लुतस्य च ।
उत्तमस्यापि पठतः प्राकृतं नैव दूष्यति ॥
क्रीड़ार्थं नृपतेरिष्टं प्राकृतञ्च द्विजन्मनाम् ।
भरतेनोदितं प्राज्यमबाधितमिदं वचः ॥"
नाटकादौ बालस्त्रीवृद्धादीनामगुणान्वितानां प्राकृतकथनमेव युक्ततरम् । यथाह भरद्वाजः ।
"गाथासु तु महाराष्ट्र्या अन्या नाट्याश्रया मताः ।
बालस्त्रीवृद्धभिक्षूणां श्रावकव्याजलिङ्गिनाम् ।
ग्रहोपसृष्टमत्तानां प्राकृतं षण्डरूपिणाम् ॥" * ॥
प्रलयविशेषे, पुं । यथा, विष्णुपुराणे । १ । ७ । ३८—३९ ।
"नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिको द्विज ! ।
नित्यश्च सर्व्वभूतानां प्रलयोऽयं चतुर्व्विधः ॥
ब्राह्मो नैमित्तिकस्तत्र यच्छेते जगतः पतिः ।
प्रयाति प्राकृते चैव ब्रह्माण्डं प्रकृतौ लयम् ॥")

प्राकृतज्वरः, पुं, (प्राकृतः प्रकृतिसम्बन्धी ज्वरः ।) वर्षाशरद्वसन्तेषु त्रिषु ऋतुषु क्रमेण वातपित्तकफज्वरः । यथा, माधवकरः ।
"वर्षाशरद्वसन्तेषु वाताद्यैः प्राकृतः क्रमात् ॥"